

TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE.¹

(A Tisza István Társaskörben 1929 október 31-én mondott emlékbeszéd.)

TISZTELT ünneplő közönség! Parlamentáris országokban a közélet embere nagyon gyakran jut abba a helyzetbe, hogy szót kell emelnie és így a nyilvános beszéd a megszokás erejénél fogva második természetévé válik. És mégis a mai napon, a mai évfordulón, mikor épen ezekben a helyiségekben² Tisza Istvánról kell szólnom, mélységes meghatottság tölti el egész valómat. Tisza Istvánról, akivel pályám első szakában a bürokrácia terén, később pedig a politikában együtt működhettem, akit nemcsak mint nagy magyar embert és államférfit bámulok, hanem akihez lelkem minden szálával, mint atyai barátához, mint nagy támogatóhoz hálásan ragaszkodom. S szólnom kell épen ezekben a helyiségekben; mintha ma is látnám, mint jön fel gyorsan a lépcsőn, mint halad át sietve az előcsarnokon és áll meg ennek a teremnek a közepén. A nagy háború idején hat-hét-nyolcszoros gyűrű veszi körül, képviselők, főispánok és kültagok felváltva kérdik, mit kell tudni, mit kell a nemzetnek hirdetni. Neki épen azon a napon rossz hírei vannak a hadsereg főparancsnokságtól, aggodalommal a lelkében jött ide és mégis bizalom sugárzik belőle. Mindenki bizalmat merít csodálatos szavaiból s akik hallották, hintik, terjesztik, viszik szerteszét a bizakodást az egész országban, úgyhogy a férfias ellenállás elszánt hangja járja át a nemzetet, amíg a kormányrúd az ő biztos és nyugodt kezében van. Szólni Tisza Istvánról, akiről annyi alkalommal itt és egyebütt olyan kiváló férfiak szólottak, mindenesetre nagy feladat. És ha erre mégis vállalkozom, teszem ezt azért, mert annál a személyes viszonymnál fogva, mely bennünket összefűzött, gyakran volt alkalmam meghallani másokkal nem közölt gondolatait, bizalmas megjegyzéseit, elhatározásainak mélyebb indokait.

Mint minden nagy férfinak, azonképen az ő működése is két csoportra oszlik. Az egyik rész annyira beleszövődött a korba, amelyben élt, hogy azzal együtt hatásában el is mult s így már egészében történetté vált. Ide tartozik küzdelme a dualizmusért és a parlamentarizmusért. Működésének másik része messze túlhat az ő saját korán, erőteljes befolyással van a nemzet mai életére is. Ebbe a második csoportba különösen két nagy mozzanat tartozik, az, hogy ellenezte a háborút és hogy amikor eljött a nagy összeomlás ideje, nagyszerűen helytállt és meghalt mint hős és mártír.

A maga korában, amely összeesett a kiegyezés korszakának második felével, harcolt és küzdött a paritásos dualizmusért, mert az volt a meggyőződése, hogy a magyar nemzetnek akkori erői és az akkori erőviszonyok mellett a paritásos dualizmus volt a maximuma annak a hatalmi és alkotmányjogi pozíciónak, amit a monarchia keretén belül és Európának akkori helyzetében

¹ Mutatvány *gr. Klebelsberg Kunó Jöjjetek harmincas évek!* c. kötetéből.

² A szónok az emlékbeszédet Tisza politikai pártjának, a munkapártnak, volt helyiségeiben tartotta.

magyar energiákkal el lehet érni. Ismerte I. Ferenc József gondolkozását. Ismerte a bécsi magas bürokrácia, az osztrák centralisztikus diplomácia és katonai körök érzelmvilágát. Ismerte a nemzetiségi és a horvát-kérdés nehézségeit. Mindmegannyi olyan tényezők, amelyek óvatosságra kellett, hogy intsenek. Az uralkodóra alkotmányjogi nyomások gyakorlásától, a királyi koronázási esküre való hivatkozástól semmi jót és semmi hatást sem várt. A nemzet belső megerősödésétől, főleg kulturális és gazdasági erőforrásainak növekedésétől, szóval az organikus fejlődéstől remélte helyzetünk fokozatos, szinte automatikus javulását és ennek révén azt, hogy mindig nagyobb és nagyobb pozíciót fogunk majd kivívni a monarchiának, mint nagyhatalomnak keretében. Magyar részről gondosan kerülni akart minden provokációt, amit a Bécsben lesbenállott centralisztikus és föderalisztikus körök ürügyül használhattak volna a Deák Ferenc által oly nehezen kivívott dualizmus megdöntésére.

Küzdött a parlamentárizmusért. Hiszen előtanulmányai, egész politikai iskolázottsága erre utalta. A berlini egyetemnek volt ugyan hallgatója s kormányzati és közigazgatási tekintetben a porosz iskola tanítványa, de alkotmányjogi kérdésekben teljesen angol studiumok hatása alatt áll. Mint korának összes nagy államférfiai, úgy ő is az angol mintára kialakult parlamentárizmusban látta az alkotmányjogi fejlődésnek legmagasabb formáját. Ezenkívül a magyar és osztrák erők belső játékában, folytonos csendes tusájában saját parlamentünket tartotta a magyar ellenállás gócpontjának. Ebben az időben a külföld nekünk jóformán Ausztria volt és a külföldi befolyások Ausztria közvetítésével jutottak el hozzánk. Ausztriából, osztrák formájában jött ide a szocializmus, nem pedig letompított porosz alakjában. Osztrák formájában jött a katolikus politikai szervezkedés, amely itt nem úgy folyt le, mint a német birodalomban a centrupárt alakulása, hanem lényegében christlichsociál jelszó alatt. Osztrák formában jelentkezett a parlamentárizmus bomlása is az obstrukció folyamán. Csakhogy az osztrák nemzetiségek tudták, mit cselekszenek, mikor megbénították parlamentjük működését. Hiszen ők fel akarták bontani az osztrák államot, amelyet hazájuknak nem tekintettek és teljes öntudatossággal támadták meg annak központi szervét, a parlamentet. Nálunk az osztrák belpolitikai helyzettől egészen eltérően a parlament nacionalista életünknek leglényegesebb, legnemesebb központi szerve volt és ha azt megtámadtuk, rongáltuk, tekintélyét sárba tiportuk, csak önmagunk ellen dühöngtünk anélkül, hogy annak a bizonyos hatalomnak, amit Bécsnek, vagy Ausztriának neveztünk, ezen a réven komolyabb kárt tehattünk volna. Bizony, a politikában is igaz az, hogyha ketten ugyanazt teszik, az nem ugyanaz. Innét volt az, hogy Tisza az obstrukciót nem a magyar politikai gondolkodás termékének, hanem ausztriai szellemi importnak tartotta és az ellen a leghatározottabban, erejének végső megfeszítésével küzdött.

A parlamentárizmust különösen két lényeges oldalán, két legsebezhetőbb pontján védte fokozott erővel: a választójognál és a házaszályoknál. Ellenezte a választójognak időelőtti, túlzott kiterjesztését, mert az volt a meggyőződése, hogy a magyar tömegek nincsenek kultúrával annyira átitatva, telítve, hogy korlátlan mértékben lehetne azokat a szavazó urnához bocsátani. Ő is azt kívánta, hogy kulturális demokrácia előzze meg a politikai demokráciát, mert jaj annak az országnak, amely a maga sorsának intézését műveletlen tömegek kezébe teszi le. De azonkívül a szavazók számának rohamos felduzzasztásától féltette a magyar értelmiség vezető szerepét is. Folyóiratában, a Magyar

Figyelőben, ismételten rámutatott arra, hogy a választójognak hirtelen radikális kiterjesztése esetén meginogna a magyar intelligenciának politikai vezetőszerepe, amelynek az ország ezeréves fennállását köszönheti. Félte a parlament szintjét is, mert az olyan nehéz feladatok elé állított nemzetnek, mint a magyar, csak akkor sikerülhet a maga közügyeit sikeresen vinni, ha jellemben és tudásban az ország legjavát küldi be parlamentjébe. Amikor így a választójog terén a fokozatos fejlődés híve volt és ellenzett minden merész újítást, ugyanakkor az obstrukción és turbulencián okulva, elkerülhetetlennek látta a házszabályok szigorítását. Eközben csodálatos intuícióval, bámulatos jövőbelátással, amely hatodik érzék nélkül nagy államférfiú el sem képzelhető, megérezte azt, hogy erőt vesz rajtunk a rendbontás szelleme. Nemcsak a parlamenti tárgyalások nyugalmát és méltóságát akarta védeni, hanem küzdött a rakoncátlanság ellen is, amely a kiegyezés korának második felében fejét mind gyakrabban ütötte fel. A történetíró a kiegyezés korát két részre oszthatja, az 1867-től, a deáki kiegyezéstől 1896-ig, a millenniumig eltelt 29 esztendőre, amely alatt tüneményesen fejlődött nemzetünk és azután a millenniumtól az összeomlásig, 1918-ig lefolyt huszonnégy évre. Ez a második rész tele van vészjelekkel, tele baljós tünetekkel és Tisza István ösztönösen észrevette a lelki fékvesztés csiráit és amikor fegyelmet akart a parlamentben, ezáltal vissza akarta állítani a rend fontosságának tudatát és tisztelétét a nemzet lelkében is. Ezek voltak azok az okok, amelyek a parlamentárizmus fokozott védelmére készítették, ezeknek az indító és mozgató okoknak ismerete nélkül lehetetlen helyes világításba állítani Tisza egyéniségét és politikáját.

De politikai magatartásának és akcióinak teljes megértéséhez ezen felül tudni kell még egyet, amit a kívül állók mind a mai napig nem vesznek eléggé tekintetbe: szorongó, hazáját féltő aggodalmát attól az időtől, amikor Ferenc Ferdinánd trónra lép. Ferenc József osztrák-magyar monarchiája, azt lehet mondani, a hivatalos titoktartásnak volt az országa. Boldogult királyunk minisztereitől, nagyköveteitől, tábornokaitól a legteljesebb diszkreciót követelte és csak a velencei köztársaság ügyvitele, a tizek tanácsának kezelése helyezhető párhuzamba ezzel a hallgatagsággal. De most, amikor a titkoknak pecsétjei már sorra lepattognak és egymásután jelennek meg épen erre a korra vonatkozólag memoár- és akta-publikációk, egészen világosan láthatjuk az osztrák-magyar monarchia nagy agóniáját. A hivatalos titoknak immár oszladozó félhomályából baljóslatúan emelkedik ki Ferenc Ferdinánd sötét alakja. Őröla a nagyközönség már korábban is tudta, hogy bennünket magyarokat nem szeretett, nemzeti törekvéseinket veszélyeseknek tartotta, de azt, hogy konok következetességgel valóságos életcélként tűzte ki a dualizmusnak, Magyarország paritásos helyzetének és önálló államiságának megsemmisítését, ezt világosan akkor a nagyobb rész nem láthatta, ám Tisza István látta és tudta. Neki e részben nem voltak illúziói s bizalmas körben többször mondotta, hogy Ferenc Ferdinánd két eszközzel akarja a magyar alkotmányosságot sarkaiból kiemelni: nemzetiségeink felizgatásával és belpolitikai válságok felidézésével. Ellenünk akarta hangolni nemmagyarajkú honfitársainkat és ugyanakkor a magyar ellenzék temperamentumának mesterséges izgatása révén belpolitikai életünkben krízises hangulatot szeretett volna előidézni, amely alkalmul szolgálhatott volna katasztrófa-politikájának bevezetésére. Tisza azonban a vaslogika embere volt és így az ellenfél támadó taktikájából nyomban le is vonta a védekezés tervét. Békét kell teremteni a nemzetiségeinkkel. Ebből a meggyőződésből fakadt az az állásfoglalása, hogy minden sovinszta politikát a leghatáro-

zottabban ellenzett és elítélt. Amikor 1913-ban a kultuszminiszteri államtitkári tisztségbe meghívott, három irányban folytattunk tárgyalásokat a román vezetőkkel. Mindazokon a pontokon engedni akart, ahol az államhatalom a néppel közvetlenül érintkezik: a községi élet terén, az első folyamodású bíróságok nyelve tekintetében és a népoktatásban. Javában folytak a tárgyalások és sikerrel is kecsegtettek, amikor éppen éjfélkor megjelent Hosszu Vazul szamosújvári püspök, aki jó magyar ember volt és elmondta, hogy vége van mindennek, a román vezetők vissza fognak a tárgyalásoktól lépni, mert Ferenc Ferdinánd sürgönyözött nekik, hogy ne adják el egy tál lencséért apai örökségüket, hiszen ha trónra jut, minden ellenszolgáltatás nélkül minden követelésüknek eleget tesz. A másik dolog, amiért Tisza István aggódott, az volt, hogy Ferenc Ferdinánd és köre az ellenzék nemzeti érzésének szándékos ingerlésével fog válságot felidézni és az így előálló zavart használja majd fel Lustkandl Verwirkungstheorie-jének nyomán annak hirdetésére és megállapítására, hogy a dualizmus alapján nem lehet az állami ügyeket nyugodtan továbbvinni, nem lehet az állami szükségleteket kielégíteni, nem lehet a hadsereget a rendes létszámra emelni, tehát más alkotmányjogi formákat kell keresni. Hogy ezeknek a machinációknak is elejét vegye, azért a hárszabályreform révén a parlament zavartalan működését biztosítani igyekezett. Ferenc Ferdinánd, úgy látszik, megérezte, hogy magyarelles terveinek keresztülvitelénél az igazi ellenfél nem az ellenzék akkor népszerű vezetői, hanem Tisza István lesz; a komoly ellenállás igazi gócpontját Tisza személyében sejtette. Tudta róla, hogy lojális és békeszerető a végtelenségig, aki a maga kezdeményezéséből nem idéz fel könnyelműen ellentéteket, tudta róla, hogy el fog menni az engedékenységek legvégső határáig, de azt is tudta, hogyha, mint Tisza mondani szokta, frivol módon kihívják a végzetet és vérig sértették volna a magyar nemzetet, akkor Tisza István olyan vezér lett volna — és itt újból az ő szavait idézem —, aki elment volna «a golyóig és az akasztófaig».

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Engedjék meg, hogy itt rámutassak a magyar politikai élet egy igen szomorú fejezetére, ami összefügg a golyó és az akasztófa gyakori célzatos emlegetésével. Miért használta abban az időben Tisza István a golyó és az akasztófa kifejezést? Mert az Ausztriával folyt akkori tusák ellenzéki vezéreiben nem látott annyi szent elszántságot, hogyha komolyan küzdelemre került volna a sor, akkor kifarítottak volna a végsőkig, elmentek volna a valóságos harcokig és a mártirhalálig. Az volt a felfogása, hogyha az ember nagy garral belemegy valami politikai akcióba, akkor el kell menni végig és nem szabad félúton megállni. Ha már a harcot választjuk, gondolta, és belebocsátkozunk egy nagy nemzeti küzdelembe, akkor legyünk elszánva arra is, hogy a dolognak komolyra fordulása esetén el fogunk menni a golyóig és akasztófaig. Ez volt felfogása és szavainak valódi értelme és ő a maga részéről 1919 októberében el is ment a golyóig. De a politikai perfidia ezt a nagyszerű mondását elferdítette s annak galádul olyan értelmet igyekezett adni, mintha Tisza a saját nemzetét fenyegette volna meg golyóval és akasztófaival. Az ilyen és hasonló perfidiában és praktikában van a magyarázata annak, hogy Tisza István sokszor valósággal gyűlölt ember volt, hogy Tisza István népszerűsége siron túli népszerűség — a legnagyobb népszerűség.

Beszédem eddigi folyamán Tiszának azokat a politikai küzdelmeit ismerttettem, amelyek oly szorosan függtek össze az ő korával, a kiegyezés korának második szakával, hogy azzal együtt véglegesen történetté is váltak. Ezek után rátérek arra a két állásfoglalására, arra a két magatartására, amely halála

után, az újjáépítés mostani korában is megbecsülhetetlen erkölcsi értéke a magyar nemzetnek.

Az igazi költőről mondják, hogy egyben vátesz is, vagyis jósféle. Arany János abban az ódájában, amelyet Széchenyi halálára írt, ennek a mártír államférfiúnknak divinációjáról beszél, utalva ezzel arra, hogy Széchenyi előre látta a 48-as forradalom eljövételét és szabadságharcunk tragikus lefolyását. A másik mártír államférfiúnkban, Tiszában is megvolt ez a váteszi erő, ez a divináció, a misztikus belátás a jövőbe és satekintetével előre meglátta a közeledő világháború kedvezőtlen kimenetelét. Ilyen misztikus belső hangra hallgatva, államférfiúi megérzésből ellenezte a háborút, de ezenfelül voltak neki természetesen tisztán észbeli, politikai és katonai indokai is. Hányszor hangoztatta, hogy nekünk, a török hódoltság idején százhatvan évet elvesztett magyaroknak, békés fejlődésre és alkotásokra, iskolákra és közutakra, klinikákra és vasutakra, gyárakra, vízművekre és más közművekre van szükségünk és azt a csekélyebb anyagi és szellemi erőt, amije van a nemzetnek, nem költhetjük el, nem adhatjuk ki egy nagy háborúra. Azt is mondta, hogy háborúban semmit sem nyerhetünk, ellenben mindent elveszíthetünk; hiszen a történelmi Magyarország határain kívül nem éltek magyarajkúak, tehát ha mi lennénk a győztesek, még akkor sem anektálhatnánk számunkra értékes területeket. Délszlávság- vagy románságlakta földeknek a monarchiához való csatolása pedig megbillentette volna a nemzetek és népek erőviszonyát és reánk nézve kedvezőtlen módon változtatta volna meg az osztrák-magyar konglomerátum népesedési összetételét. Törpe kisebbség lettünk volna a számra nézve nagyobb szlávsággal szemben és így a belső erőviszonyok eltolódása folytán tarthatatlanná vált volna a dualizmus és a föderalizmus vizeire kellett volna átevezni. Tisza előtt a helyzet képe ekként úgy állott, hogyha legyőznek bennünket, úgy elveszthetünk mindent, de győzelem esetén is rettegnünk kell; mert hatalmi pozíciónk és közjogi helyzetünk a monarchia keretében lehanyaglanék és paritásos dualizmosos pozíciónkból a kialakuló föderáció egy néptörzsvé süllyedtünk volna alá. És valóban valamely nemzet belemehet háborúba akkor, ha azt remélheti, hogy véreit idegen uralom alól felszabadíthatja; de ha nincs mit várnia, mert a győzelem is csak újabb politikai gondokat hozhat, egy ilyen háborúba belemenni, örület. Ilyen kristálytisztán látta Tisza István a helyzetet.

Ezek voltak politikai megfontolásai, de voltak katonai érvei is, amelyeket első katonai munkatársa, Hazai Samu báró honvédelmi miniszter az ő nagy szaktudásával adott miniszterelnökének kezébe. Hazai minisztert az igazságos történetírásnak a világháború nagy katonai organizátorai közé kell sorozni, hiszen ő volt az, aki rettenetes veszteségeink után mindig újabb és újabb magyar ezredeket szervezett és ennek volt köszönhető, hogy a kárpáti csatában meg tudtuk védeni az ország területét az orosz inváziótól és attól, hogy Alföldünket kozák hordák öntsék el. Hazai honvédelmi miniszter Tiszával folytatott döntő megbeszéléseiben leghatározottabban állította, hogy a monarchia hadserege technikailag nincsen felkészülve, a sok ex-lex hátráltatta a sorozást és újoncképzést, de a legfőbb baj Hazai szerint az volt, hogy az osztrák-magyar vezérkar nem vonta le az orosz-japán háború tanulságait sem stratégiai, sem taktikai téren, nem számolt a gyorstüzelő ágyúval, a gépfegyverrel, a drótsövényes lövészárokkal és az 1870—71-i német-francia háborúból levont taktikai elvekhez ragaszkodott a fegyvertechnika gyökeres megváltozása és rohamos továbbfejlődése után is. Ez volt Hazainak, mint szakembernek, katonai

meggyőződése és jól emlékszem, hogy a szatanovi szerencsétlen lovasroham után ennek a teremnek balsarkába vonta Tiszát és igaz fájdalommal mondotta: «Ugy-e, jól láttam a helyzetet? Lövészárkok, drótsövények, géppuskák és gyors-tűzelő ágyúk ellen lovasszerrel rohamoztunk. Nem úgy történt-e, mint mondtam? Tönkretették, szétlővették gyönyörű ezredeinket!» Katonai tanácsadójának ez a véleménye és saját politikai okai voltak azok, amelyek Tiszát a háború ellenzésére ösztönözték.

De ezek megállapítása után joggal kérdezhetik tőlem, hogy mindezek ellenére mégis miért egyezett bele Tisza a háborúba, lemondás révén miért nem szabadult a rettenetes felelősség terhe alól. A bécsi katonai és diplomáciai körök azt tartották és ezt az akkori bécsi német nagykövet is megerősítette, hogy abban a pillanatban a hatalmas német birodalom még mellettünk áll és hajlandó mellettünk kardot fogni, de ha a belső bomlás a monarchiában tovább tart, akkor Németország is arra a meggyőződésre jut majd, hogy az osztrák-magyar monarchiát megmenteni, fenntartani többé nem lehet, hogy a belső erejét elvesztett mesterséges államalakulatot át kell engedni sorsának. Tehát Tisza előtt úgy állították be a kérdés lényegét, hogy ma még Németország küzdeni fog a mi oldalunkon, de néhány év múlva a nagy élet-halálharcot létünkért, a monarchia feldarabolása ellen már egymagunkban kellett volna megvívunk. Ezenfelül Tisza jól tudta azt is, hogy Ferenc József bécsi felelős tanácsosai, a diplomáciai, katonai és osztrák politikai körök Szerbiával szemben rávették a legerélyesebb fellépésre és meg volt győződve, hogy visszavonulásával az események folyását fel nem tartóztathatja. A nagy tekintélyű agg király egyedüli politikai tanítványának nevezte Tiszát és a büszke monarcha valószínűleg kérte magyar miniszterelnökét, maradjon meg állásában, mert Magyarországon megközelítőleg sincs olyan tekintélyű és erélyű ember, mint ő és így éppen nagy megpróbáltatások idején pusztán azért, hogy a felelősségtől meneküljön, nem távozhatik el helyéről. Ferenc József hivatkozott arra is, hogy ő maga valószínűleg a sír szélén vállalkozik ilyen kiszámíthatatlan horderejű politikai akcióra, amikor a dolgok természetes rendjéből kifolyólag is az ember már békére és nyugalomra vágyik. Ha ő, az agastyán, nem hátrál meg a felelősség réme elől, akkor Tiszának, akit talpig férfinak tart és ismert meg, szintén helyt kell állnia. És valóban Tisza nem is volt az az ember, aki valamely odíózus felelősség elől lemondás révén ki akart volna bújni. Ösztönösen érezte, hogy az ő acélos, férfias egyénisége valóban leginkább alkalmas arra, hogy háború esetén az országnak minden erejét összefogja és a nemzetben a harcias hangulatot fenntartsa. Jobb meggyőződése ellenére, azzal a tudattal, hogy demisziójával az események végzetes folyását feltartóztatni már nem tudta volna, kötelességérzésből, lojalitásból az agg uralkodó személye iránt, minden egoisztikus okból fakadó lemondást gyávaságnak tartva, nehéz szívvel, de helyén maradt és valóban az országnak akkor a legnagyobb szüksége volt éppen őra. Ám azzal, hogy ellenezte a háborút, ami minden számottevő okmánypublicációból nyilvánvaló, akár szövetségeseink, akár ellenségeink bocsátották azokat közre, megkönnyíti mai helyzetünket. A világ irányadó nemzetei mindig tisztábban látják, hogy Magyarország, élén miniszterelnökével, 1914 kritikus nyarán a béke gondolatának volt meggyőződéses képviselője.

Wilson doktriner egyéniségéből folyt, hogy a győztes nagyantant a Párizs körüli békéket nem azzal a jelszóval állította be, hogy «jaj a legyőzötteknek», jaj azoknak, akik minden háborúk e legnagyobbikában alul maradtak, hanem az úgynevezett békeokmányoknak a bírói ítélet, egész akciójuknak az

igazságszolgáltatás látszatát igyekeztek adni. Az egyik fél, a győzők, a bíró talárját öltötték fel és azt mondták, hogy a háborút frivol módon felidézett, de legyőzött központi hatalmakra jogos büntetést mérnek ki. Ellenünk úgy szólt a verdikt, hogy Magyarország vezetőpolitikusa veszedelmes háborús uszító volt és hogy a magyarság követte Tiszát, tehát meg kell büntetni a vétkes országot és olyan kicsinné kell tenni, hogy jövőben az emberiségnek többé zavart ne okozhasson, kárt ne tehessen. Ez volt a trianoni beállítás. De most utólag kezd kitűnni, hogy ellenfeleink az ő saját szempontjukból talán jobban tették volna, ha a «jaj a legyőzötteknek» elvét hirdetik, mert most, hogy a döntő minisztertanácsi jegyzőkönyvek és diplomáciai levelezések közzététele során megállapítást nyert, hogy a magyar miniszterelnök nem volt háborús uszító, sőt épen ellenkezőleg: jóformán egyedül ő volt az, aki meggyőződésesen ellenezte a háborút, most megdől a ténymegállapítás, amelyen a trianoni békeítélet felépült. Ha pedig valamely bírói ítéletben valótlan a ténymegállapítás, akkor az abból levont jogi következtetések is revízióra szorulnak. Ma már tisztázva van, hogy nem igaz és valótlan a trianoni ítélet indokolásának ténymegállapítása, Tisza nem volt háborús uszító s a magyar nemzet csak királya iránti lojalitásból s nem háborús szenvedélytől sodorva, hódítási vágyból ment bele a végzetes küzdelembe. Ebben a teljesen tisztázott helyzetben most már Tisza István ellenzésének jogcímén is követelhetjük a világ népeitől a revíziót.

☞ Tisza államférfiúi nagyságának hatalmas bizonyítéka, hogy ellenezte a háborút. De ha nem is politikai hatás, hanem erkölcsi érték szempontjából még nagyszerűbb férfias helytállása a kataklizma pillanatában. A világháború folyamán milliók mentek a halálba, éljenezve császárokat, királyokat. S a végén összeomlott a török és az orosz, a német és az osztrák császárság, összeomlottak királyságok és fejedelemségek, — ha nem is dicstelenül, de heroizmus nélkül, — ám akkor nem láttuk azt, hogy azok, akiknek nevével ajkukon milliók haltak meg, viszont meg tudtak volna halni milliókért. Nem olyan volt ez az összeomlás, mint amikor valamely nagy dóm kupolája mennydögélő robajjal beszakad és mindent maga alá temet; erélytelen ősi levélhullás volt csak ez a bukás. Minden csupa zűrzavar, fejtelenség, erőtlenség és menekülés. De Tisza István akkor is férfi volt véges-végig, aki nem adott fel magából egy szemernyit sem, aki szembenézett a végzettel, a halállal és mint hős, mint mártir esett el a becsület mezején; a szó szoros értelmében beváltotta azt a mondását, hogy nagy akciókban el kell menni a golyóig. Tiszának ez a mártirhalála erkölcsileg azonos Batthyány Lajos, Perényi Zsigmond és az aradi tizenhárom nagyszerű helytállásával s amiként az 1849-i heroikus bukás volt erkölcsi alapja az 1867-i kiegyezésnek, azonképen Tisza mártir vérében újhódott meg 1919-ben, amikor a kommunizmus összeomlott, a nemzeti Magyarország. Mivel a történelmi Magyarország Tisza reprezentatív személyében hősiessen és dicsőségesen bukott el, azért vált lehetővé a forradalmi megszakítás után a történelmi folytonosság visszaállítása és Magyarországnak nacionalisztikus alapokon való újjáépítése.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! A történelem kétféle nagy embert ismer. Az objektív nagy ember egész élete művek és alkotások, vagyis külső dolgok létrehozásában merül ki, vasutakat, hidakat, csatornákat épít és majdnem közömbös, hogy mikor és hol született, milyen volt magánélete, hogyan halt meg, nem életének emléke marad fenn, hanem életének eredménye. A szubjektív nagy ember az erkölcs fanatikusa, rendesen etikus energiákat sugároz széjjel. Ebbe a csoportba tartozik Tisza István is, aki sóvárgott ugyan az alkotó munka lehetőségei után, de tragikus, hogy erre neki csak hónapok jutottak és így

működésének aránylag kevesebb a külső nyoma. De itt hagyta nekünk nemes egyéniségének emlékét és azt a nagyszerű tudatot, hogy ilyen hatalmas ember vezette történelmi életének legkritikusabb szakában a magyar nemzetet.

A nagyok kiválóságának kimutatására sok esetben összetett bizonyítékok, komplikált okfejtések szükségesek. De a legnagyobbak jellemzésére elégségesek az egészen egyszerű képletek. A rómaiak tudtak igazán gondolatot sűríteni és Tiszára leginkább a római költőnek, Horatiusnak azt az egyszerű jellemzését lehet alkalmazni, amit az igazi férfiúról adott :

«Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae».

«És ha beszakad is a mennybolt, rettenthetetlenül érik a romok.» Ma tizenegy esztendeje, hogy valóban beszakadt felettünk az égbolt, de Tiszát úgy érték a romok, hogy meg nem rettenve lépett az örök bíró elé. Legyen közöttünk áldott és szent az ő emlékezete.

BÚCSÚZTATÓ.

*Az éjtszakának lengő lehe friss,
Árva utadra indulj el te is.*

*Az égen égnek arany rajzszegek,
Föléd szúrják a sötét eget.*

*De csak indulj el árva utadon,
A szívemet a kezedbe adom.*

*Hogy meg ne tépjen bozót, esti lomb,
Lengsd ujjadon, mint egy lampiont.*

Falu Tamás.